

Hendrik Steendam en Rientsje Elizabeth Pastoor

Met Hendrik en Rietsje wordt de overgang gemaakt naar de 20^e eeuw. Hun kinderen werden geboren in de jaren voor 'de grote oorlog'. De fotografie heeft zijn intrede gedaan, en wordt meer algemeen. Hendrik huwt Rientsje Pastoor en gaat wonen in Westerwijtwerd bij de brug. Haar broer, Willem Frederik Pastoor, is fotograaf te Loppersum en aan hem zijn heel wat familiefoto's te danken. Met Hendrik begint een nieuw soort werk in de familie Steendam. Waar zijn vader Klaas, zijn grootvader Hendrik Harms, zijn overgrootvader Harm Jans en verder terug hun brood hadden verdiend met het boerenbedrijf, wordt Hendrik kleermaker. Nadat hij eerst in de leer is geweest als meesterknecht bij zijn oom Sikke in Spijk, zal hij uiteindelijk zelf zijn atelier openen achter in de schuur van de voormalige boerderij te Westerwijtwerd. Deze beroepskeuze zal drie generaties doorlopen: ook zoon Klaas en kleinzoon Pieter zullen in de kledingbranche werkzaam zijn. Hendrik en Rientsje maken ook 'de Tweede Wereldoorlog' mee, en overlijden jaren later in Middelstum, beiden op hoge leeftijd.

Hendrik en familie Steendam

De hoorn was recent nog bij mij in huis. Mijn zoon Bas hield een presentatie op school over zijn familie, en moest ook wat meenemen. Het werd de hoorn van opa Hendrik. Deze hoorn is van koper gemaakt, en je kan hem inschuiven tot een handzaam formaat. De hoorn is in het bezit van mijn oom Henk, kleinzoon en naamgenoot van opa Hendrik.

Hendrik was de oudste in het gezin van Klaas Steendam en Martje Dijkhuis. Het zou uitgroeien tot een groot gezin, want na hem werden nog tien kinderen geboren, vijf jongens en vijf meiden. Na hun huwelijk op zaterdag 23 november 1872 was Martje snel zwanger geworden, en op donderdag 21 augustus 1873 werd een zoon geboren, die de naam Hendrik kreeg. Klaas en Martje woonden te Spijk, even buiten het dorp. Twee kinderen in hun gezin waren jong gestorven. Sikke overleed op tweejarige leeftijd op 24 augustus 1882. Het was precies drie dagen na de negende verjaardag van Hendrik. En weer tien jaar later overleed de kleine Martje, zeven weken oud, op 9 september 1892. In die zeven weken tussen geboorte en overlijden van zijn zusje Martje was Hendrik 19 jaar geworden.

Van de negen kinderen in het gezin vertrokken in 1902 drie met de Rijndam naar Grand Rapids in Amerika. Willem, Pieter en hun zus Trijntje - samen met haar kersverse echtgenoot - hadden Spijk verlaten. Een jaar eerder was het huwelijk geweest van hun oudste broer Hendrik met Rientsje Pastoor. De dag na het vertrek van de drie kinderen van de Wilhelminakade te Rotterdam beviel Rientsje van haar eerste kind. Het was een jongen, en hij kreeg de naam Klaas, vernoemd naar zijn grootvader.

In zijn jeugd heeft Hendrik zijn grootouders van vaders kant ongetwijfeld gekend. Hendrik was acht jaar toen zijn grootmoeder Abeltje Sikkes Zigterman overleed, en dertien jaar bij het overlijden van grootvader Hendrik Harms Steendam, naar wie hij was vernoemd. Van zijn moederskant had hij zijn grootvader Willem Pieters Dijkhuis goed gekend. Deze overleed ruim twee weken nadat Hendrik 25 jaar was geworden. Zijn grootmoeder van moederszijde was jong overleden. In het kraambed van haar derde kind, dochter Klaaske, was Frouke Foekes de Haan

overleden, 34 jaar oud. Grootvader Willem Dijkhuis was in 1869 hetrouwd, en trouwde voor de derde maal in 1892. Hendrik was 19 jaar toen Willem Dijkhuis huwde met Jacoba Meijer.

Rientsje en schoonfamilie Pastoor

Rientsje Elizabeth was een dochter van Pieter Kornelis Pastoor en Anje Helder. Haar grootouders van moeders zijde waren Kornelis Eppes Helder en Rientsje Elizabeth Brugmans. Naar deze oma was zij genoemd, en van deze oma is zelfs nog een foto bewaard gebleven! Grootmoeder Rientje Elizabeth Bruggemans (zie hiernaast) werd geboren op 29 maart 1820 te Bunde in Duitsland, zij was een dochter van Jan Georg Brugmans, een blauwverver¹ en bode aan het provinciehuis te Groningen, en Janna Freerks Pastoor. Grootmoeder Rientje huwde op 21 januari 1843 met Kornelis Eppes Helder, geboren 9 maart 1815 in 't Zandt. Op 31 mei 1885 overleed Rientje Elizabeth in 't Zandt, haar man Kornelis Eppes overleed in dezelfde plaats op 17 juni 1893.

Grootmoeder Rientje was van beroep vrouwenstrohoeden-maakster. Haar man Kornelis was koopman, touwslager en manufacturier. Grootmoeder en grootvader kregen negen kinderen, waaronder de genoemde Anje Helder, geboren 17 januari 1847 in 't Zandt. Dochter Anje (hiernaast op de foto) was net als haar moeder hoedenmaakster. Zij huwde met koopman Pieter Kornelis Pastoor, op 3 mei 1872. Op dezelfde dag trad ook haar zus Janna in het huwelijk, zij huwde met Pieter Hendriks Jukkema.

De vader van Rientsje Elizabeth was dus Pieter, zoon van Kornelis Jans Pastoor en Bouwina Willems Wisman². Pieter Kornelis, de derde jongen op rij, werd geboren op 14 maart 1850 te Godlinze. Na hem zou nog één dochter geboren worden. Uiteraard werd deze prachtige foto rechts van Pieter Kornelis Pastoor gemaakt, zoals linksonder is te zien op de foto, door zijn zoon Willem Frederik, de fotograaf W.F. Pastoor uit Loppersum

Rientsje Elizabeth. Van haar familie zijn dus foto's van haar ouders, van haar grootmoeder van moederszijde en van vaderszijde foto's van een zus en zwager van haar grootmoeder. De broer van Rientsje is Willem Frederik Pastoor, van beroep fotograaf. Het zal niet geheel toevallig zijn dat juist van de familie waarin een fotograaf voorkomt zoveel foto's bewaard zijn gebleven. Over hem en de foto's die hij maakte staat meer te lezen in de betreffende bijlage.

¹ Wikipedia: Een blauwverver is iemand die, bij voorbeeld gebruikmakend van de kleurstof indigo, kleding blauw verft, bv. een pak, tot op het zwarte af. Kleding laten verven was goedkoper dan nieuwe kleding aanschaffen. Vroeger werd dit veel gedaan, meestal als men 'in de rouw was'. De rouwperiode na het overlijden van een persoon kon tot wel maanden duren. Het oude ambacht wordt nog wel eens op braderieën getoond. In 1981 verscheen 'De Blauwverver', over het leven en het werken van de blauwverver in de Brabantse gemeente Boxtel, 113 pagina's, met literaturopgave.

² Een zus van deze grootmoeder van Rientsje, Trijntje Wisman, was gehuwd met Hendrik Rijskamp. Van deze Trijntje en haar man Hendrik Rijskamp zijn nog foto's bewaard.

Hendrik en Rientsje in Middelstum, 1902 - 1903

Hendrik trouwde, 27 jaar oud, op woensdag 24 april 1901 in Loppersum, met Rientsje Elizabeth Pastoor, 26 jaar oud. Rientsje werd geboren op zondag 28 februari 1875 in 't Zandt, zij was een dochter van Pieter Kornelis Pastoor en Anje Helder. Van Hendrik en zijn Rientsje zijn prachtige foto's, mogelijk gemaakt kort voor hun huwelijk. Werden deze foto's weggeven als blijk van herinnering? Vanzelfsprekend zijn deze prachtige foto's gemaakt door de broer van Rientsje, Willem Frederik, de fotograaf.

Hendrik en Rientsje kregen vijf kinderen: Klaas, Annie, Pieter Cornelis, Willem Martinus en Martje. Ze werden geboren in de jaren 1902 tot 1918, dus in de periode voor en tijdens de eerste wereldoorlog. Klaas, de oudste, werd geboren in Middelstum, de andere kinderen in Westerwijrtwerd, op een afstand van een forse zondagse wandeling vanuit Middelstum.

Anderhalf jaar na hun huwelijk werd Klaas geboren, vernoemd naar zijn grootvader Klaas Steendam. Hij werd geboren op dinsdag 16 december 1902, *des namiddags te zes uur*. Hendrik en Rietsje woonden toen aan het Kerkpad te Middelstum. De volgende dag werd aangifte van de geboorte bij het gemeentehuis gedaan door *Hendrik Steendam, oud negentwintig jaren, van beroep kleermaker*, aldus de akte. De aangifte van de geboorte werd gedaan in tegenwoordigheid van twee getuigen. Hendrik had gekozen voor Jacobus Mulder en Remmelt Casemier. De akte vermeldt dat het gaat om *Jacobus Mulder, oud achtenzestig jaren, van beroep zonder, wonende te Middelstum* en *Remmelt Casemier, oud vierenveertig jaren, van beroep veldwachter, wonende te Middelstum*, die optraden *als daartoe door de belanghebbende gekozene getuigen*. Wie waren deze twee mannen?

Remmelt Jans Casemier (1858-1919) was afkomstig uit Niebert. Ruim een jaar voordat hij als getuige aanwezig was bij de aangifte van de geboorte was hij voor de derde maal gehuwd met zijn toen al hoog zwangere vrouw, hun dochter Ida werd minder dan drie maanden later geboren op 7 januari 1902. Uit zijn eerste relatie had hij vier kinderen en nog een dochter van zijn tweede vrouw, in totaal dus zes kinderen³. Hij was al jaren veldwachter (zie foto van een veldwachter⁴) en in die hoedanigheid vaker getuige bij huwelijksluitingen en aangiften van geboorte. Zo was hij in 1889 getuige van het huwelijk van Hindrik Heikema en Aafke Ekens⁵. Hij woonde aan de Oude Schoolsterweg, naast de familie K. van Dijk. Op onderstaande foto⁶ is het derde huis van links de woning van Remmelt Casemier.

³ Remmelt Jans Casemier, geboren 13-02-1858 in Niebert (Marum), zoon van Jan Jochems Casemier en Aaltje Remmelts Poelma, overleden op 10-10-1919 in Groningen, 61 jaar oud. Remmelt Jans trouwde, 25 jaar oud, op 09-06-1883 in Ezinga met Martje Versol, 22 jaar oud, geboren op 18-06-1860 in Ezinga, dochter van Tiete Lodewijks Versol en Hilje Pieters ter Maat, overleden op 10-02-1890 in Middelstum, 29 jaar oud. Hij hertrouwde, 33 jaar oud, op 20-11-1891 in Middelstum met Trijntje (Trientje) Versol, ongeveer 28 jaar oud, geboren omstreeks 1863 in Ezinga, overleden op 31-12-1894 in Middelstum, ongeveer 31 jaar oud. Vervolgens huwde hij voor de derde maal, 43 jaar oud, op 21-10-1901 in Middelstum met Aaltje Kol, 20 jaar oud. Aaltje werd geboren op 17-08-1881 in Westerwijtwerd en overleed op 13-10-1944 in Middelstum, 63 jaar oud. Remmelt Jans en Martje kregen vier kinderen: 1 Jan Casemier, geboren op 23-03-1884 in Niebert (Marum). 2 Hilje Casemier, geboren op 17-07-1885 in Middelstum. 3 Tiete Casemier, geboren op 04-09-1887 in Middelstum en 4 Casemier, levenloos geboren zoon, geboren op 10-02-1890 in Middelstum. Remmelt Jans en Trientje kregen samen een dochter, Aaltje Casemier, geboren op 16-10-1892 in Middelstum. Remmelt Jans en Aaltje kregen samen een dochter, Ida Casemier, geboren op 07-01-1902 in Middelstum, overleden op 26-07-1980 in Groningen, 78 jaar oud.

⁴ Op de foto staat Johannes van Dooren, die van 1909 tot 1922 gemeenteveldwachter was te Waalre.

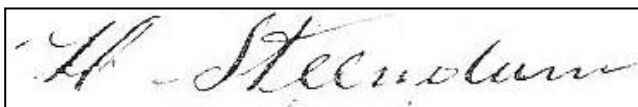
⁵ Zie webpagina van Jaap Bos: <http://members.home.nl/jaap.bos/03kwhw/03kwhw-000001.htm>

⁶ 125 jaar Christelijk Onderwijs Middelstum, pag. 5 foto

De tweede getuige was Jacobus Mulder, *van beroep zonder*. Hij had nu geen actief beroep meer, voorheen was hij schipper. Deze uit Onderdendam afkomstige schipper, geboren in 1834, was op 5 april 1862 gehuwd met de uit Leeuwarden afkomstige dienstmeid Pietje Hoekstra⁷. Op 19 februari 1898 werd hij weduwnaar en op 9 juli van dat jaar huwde hij opnieuw, nu met Geertruid Bulthuis, een weduwnaar, geboren in Kalkwijk, gemeente Hoogezand. Het huwelijk werd gesloten te Middelstum, waar Jacobus blijkens de geboorteakte ook woonde.

Waarom koos Hendrik Steendam voor deze twee mannen? Was Jacobus Mulder een buurman? Was het gebruikelijk dat de veldwachter betrokken werd bij aangiften? Was hij ‘toevallig’ op het gemeentehuis aanwezig? Hoe dan ook, een familierelatie heb ik niet kunnen vaststellen. Mogelijk trok de jonge vader Hendrik samen met de buurman naar het gemeentehuis, waar de veldwachter bereid was te fungeren als getuige.

De akte werd tenslotte *na voorlezing, nevens ons geteekend door den comparant en de getuigen*, waarna vier handtekeningen volgen. Hiernaast staat de handtekening die Hendrik Steendam in 1902 heeft gezet op de akte van aangifte bij de burgerlijke stand van de geboorte van zijn oudste zoon Klaas.

A rectangular box containing a handwritten signature in cursive script, which appears to read 'H. Steendam'.

Hendrik en Rientsje in Westerwijtwerd, 1903 tot 1918

Niet lang na de geboorte van zoon Klaas verhuisden Hendrik en Rientsje naar Westerwijtwerd. Daar werd op vrijdag 10 maart 1905 een dochter geboren, die de naam Annie kreeg. Ze was ongetwijfeld vernoemd naar Anje Helder, de moeder van Rientsje. Het duurde vervolgens enkele jaren voor Rientsje opnieuw zwanger werd. Klaas was ruim zeven jaar, toen op woensdag 11 mei 1910 Pieter Cornelis werd geboren te Westerwijtwerd. Hij was vernoemd naar de vader van Rientsje.

Ruim een jaar later was Rientsje opnieuw in verwachting en werd Willem Martinus geboren op zondag 28 januari 1912. Naar wie hij werd vernoemd? Hendrik had een twee jaar jongere broer die Willem heette. En Rientsje had ook een broer met dezelfde naam. Maar het meest waarschijnlijk is dat hij werd vernoemd naar Willem Pieters Dijkhuis, de grootvader van Hendrik. De tweede naam Martinus zal verwijzen naar Martje Dijkhuis, de moeder van Hendrik. Op de foto staan Pieter Cornelis en Willem Martinus.

Het leek aanvankelijk dat er niet meer kinderen zouden worden geboren. Maar zes jaar later, op woensdag 7 augustus 1918 werd Martje geboren. Met deze tweede dochter kon de moeder van Hendrik, Martje Dijkhuis, nu eindelijk echt in de eerste naam

⁷ Uit Genlias: Jacobus Mulder was een zoon van NN en Grietje Pieters Mulder; Pietje Hoekstra een dochter van Jan Sjoerds Hoekstra en Sijske Tjeerds Feenstra.

worden vernoemd. Ze zal er ongetwijfeld zeer blij mee zijn geweest, en de kleine Martje met liefde hebben vastgehouden.

De Spaanse griep en het overlijden van Pieter Cornelis, 1920

Niet lang daarna werd het gezin van Hendrik en Rientsje getroffen door de Spaanse griep. Wereldwijd vielen door deze grieppandemie tussen de 20 en 40 miljoen doden, en de ziekte ging ook Groningen niet voorbij. In veel huizen werd gerouwd⁸. De Spaanse griep bracht heel wat leed teweeg, maar staat historisch niet sterk in de aandacht.

Aangenomen wordt dat de oorzaak van de griep een gemuteerd varkensvirus uit China was. De griep begon met hoge koorts, hoesten, spierpijn en keelpijn. Gevolgd door extreme moeheid en flauwtes. Men verloor zoveel energie dat men niet meer kon eten en drinken. De ademhaling werd steeds moeilijker, gevolgd door de dood.

De 'grote oorlog' was nog aan de gang en door de censuur kwamen eerst weinig berichten naar buiten over de ziekte. Alleen in Spanje, dat niet aan de oorlog deelnam, werd in de pers veel aandacht besteed aan de epidemie. De virusziekte werd in andere landen daarom al gauw de Spaanse griep genoemd. Bij een normale griep worden vooral ouderen en anderen met een lage weerstand getroffen. Aan de Spaanse griep overleden vooral mensen in de leeftijdsgroep van 20-40 jaar. In het voorjaar van 1919 was de griep uitgewoed.

Maar niet volledig. Want op maandag 1 november 1920 overleed Pieter Cornelis Steendam te Westerwijtwerd, 10 jaar oud. Aan de Spaanse griep, zo wil het verhaal. Op zijn grafsteen staat: *Rustplaats van Pieter Cornelis Steendam geb. te Westerwijtwerd 11 Mei 1910, overl. aldaar 1 Nov. 1920, geliefd zontje van H. Steendam en R.E. Pastoor.* En daaronder de tekst die houvast gaf in het verlies en verdriet: *Den kinderen is het Koninkrijk der hemelen. Luc. 18:6.*

De achterblijvers, omstreeks 1922

Na het overlijden van Pieter Cornelis bestond het gezin uit vader Hendrik, moeder Rientsje en de vier andere kinderen. Op onderstaande foto, die werd gemaakt enkele jaren na het overlijden van Pieter Cornelis, staan van links naar rechts de kinderen Martje, Klaas, Annie en Willem, daarvoor zitten Hendrik en Rientsje. Waar de foto werd gemaakt en wie de fotograaf was? De

⁸ Naar Reinold Vugs, *In veel huizen wordt gerouwd. De Spaanse griep in Nederland*. Uitgeverij: Aspekt b.v. Overige literatuur: De Spaanse griep : het fatale griepje van '18 R. de Bruin; P. ten Have; Leiden : Faculteit Geschiedenis der Geneeskunde 1984. 18 p 1918. Nederland spaanse griep De Spaanse griep van '18 : de epidemie die meer dan 20.000.000 levens eiste Gooijer, A.C. de; Amsterdam: Tiebosch 1978 (oorspr uitg 1968) 232 p 1918. Nederland spaanse griep De griep in Nederland in 1918 tot 1920 Aaldert Arn. Jan Quanjer; [s Gravenhage] : Gezondheidsraad 1921. 69 p 1918.-1920 Nederland spaanse griep

meubels lijken zeer sterk op de meubels zoals ik die bij Klaas Steendam (mijn grootvader) heb gezien.

Het huis te Westerwijtwerd

Volgens Pieter Steendam, een kleinzoon van Hendrik Steendam, hebben Hendrik en Martje eerst kort in Middelstum gewoond en zijn daarna verhuisd naar Westerwijtwerd. *Omstreeks maart 1902 trouwde opa Hendrik en ging wonen op de hoek van de Burchtstraat en het Kerkpad te Middelstum. Even later, omstreeks 1903/04 verhuisde hij naar Westerwijtwerd, deed daar ook wat manufaturen-verkoop bij, en heeft daar tot 1942 gewoond*, zo schrijft hij in een mail. Op onderstaande winterfoto is de prachtige boerderij in Westerwijtwerd van de voorzijde gefotografeerd.

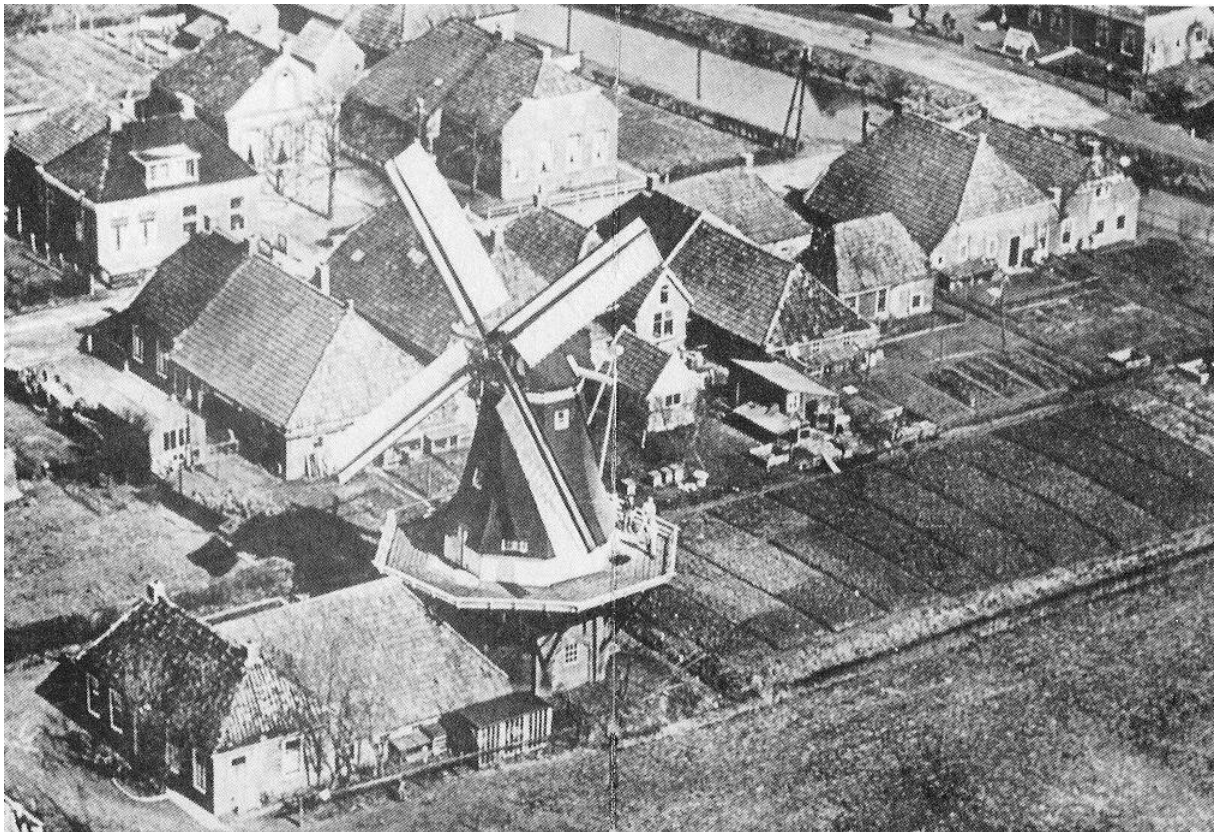
Twee zaken vallen op. Het lijkt alsof op het bovenlicht de tekst 'STEENDAM' geschreven staat. In de tweede plaats is intrigerend wat op de in de muur gemetselde steen naast de deur staat, ter hoogte van het bovenlicht. De boerderij staat ook nog net rechts op de rand van een ansichtkaart⁹.

Het huis lag als eerste direct na de brug over het Westerwijtwerder Maar. In een foto¹⁰ van het dorp uit het begin van de jaren vijftig is de dorpsweg goed te zien, met gevangen tussen de bovenste twee wieken van de molen de boerderij van Steendam, middenboven op de foto, naast het water. De voordeur aan de voorkant heeft dan al plaats gemaakt voor een raam.

⁹ Middelstum, pag 195

¹⁰ Idem, pag 200

Toen Hendrik Steendam er kwam wonen, moet de boerderij er ongeveer hebben uitgezien als op onderstaande foto¹¹, genomen rond de eeuwwisseling. Op de brug staan drie mensen, twee vrouwen en een man (?) geboeid naar de fotograaf te kijken. Zo moet Hendrik dit huis (uiterst links op de foto) hebben gezien, en gekocht. Wie betaalde dat? Hendrik was toen nog maar net 30 jaar oud, het moet een forse aankoop geweest zijn.

Uiterst rechts op onderstaande foto¹² is de voorkant van de boerderij nog te zien. Wat daarin opvalt is dat Hendrik blijkbaar luiken heeft aangebracht naast de ramen.

¹¹ Middelstum, 201 Draaibrug over het Westerwijtweder Maar, rond de eeuwwisseling (uit de fotoverzameling van de heer Kwant te Assen)

¹² Middelstum, 204. De dorpsweg rond 1930. (uit de fotoverzameling van de heer Kwant te Assen)

Maar op de foto¹³ nog weer later zijn de luiken verdwenen. Het is dan oorlogstijd, en blijkbaar kon het hout goed gebruikt worden.

De foto die hierna volgt moet in ongeveer 1922 genomen zijn achter de boerderij in Westerwijrtwerd. Hiernaast staat het bijschrift zoals mijn vader dat naast de foto heeft gezet. Op de foto staan Hendrik en Rientsje met drie van hun kinderen, namelijk Klaas, Annie en Martje. Verder staan er twee vrienden op de foto, namelijk Klaas Mekkes en Eppe Krijgsheld. Klaas Mekkes werd geboren op 16 juli 1904, overleed op 29 mei 1958 en werd begraven te Middelstum. Hij was gehuwd met Johanna Visser. Eppe Krijgsheld werd geboren op 29 december 1908 te Middelstum, en overleed op 16 februari 1975 te Warffum. Zijn ouders waren Klaas Krijgsheld en Henderika de Maar. Hij was

*Opa Hendrik Hendam
Opor Rientsje Eljzabet
Hendam Partoor.
Op Aafeltje "Tante Annie"
met de drie kinderen
Klaas Mekkes Pa Hendam
Helmaal achter Eppe Krijgsheld.*

¹³ Middelstum, 204. De dorpsweg in het begin van de jaren veertig (uit de fotoverzameling van de heer Kwant te Assen)

gehuwd met Eltje Feringa. Waren Klaas en Eppe vrienden? Of waren het knechten in de kleermakerij?

En zo ziet het er nu van de ander kant uit. Vanaf ongeveer 1903 heeft Hendrik hier gewoond. Daarvoor heeft hij een jaar aan het Kerkpad gewoond in Middelstum, tegenover familie van Dijken, met wiens dochter Jantje zijn zoon Klaas later zal huwen.

Van beroep kleermaker

Op de geboorteakte van Klaas Steendam werd van Hendrik Steendam gezegd dat hij *van beroep kleermaker* was. Over het vak wat Hendrik uitoefende gaf zijn kleinzoon, Pieter Steendam, de volgende aanvullende informatie: *Opa Hendrik was eerst knecht bij Sikke-oom (broer van Klaas) in Spijk, daarna heeft hij gewerkt in Ulrum; in 1898 werd hij meesterknecht in Middelstum, in het huis waarin ik geboren ben. De kleermaker was overleden en een paar dames waren eigenaar, volgens mijn tante. Omstreeks maart 1902 trouwde opa Hendrik en gingen wonen op de hoek van de Burchtstraat en het Kerkpad te Middelstum. Even later, omstreeks 1903/04 verhuisde hij naar Westerwijtwerd, deed daar ook wat manufaturen-verkoop bij, en heeft daar tot 1942 gewoond. Zijn zoon Klaas heeft het vak geleerd bij zijn vader.*

Middelstum en de school, 1908

Paragraaf over de school in Middelstum. Hierbij een foto¹⁴ van Hendrik Steendam als lid (?) van het schoolbestuur. De foto werd in 1908 gemaakt ter gelegenheid van het 50 jarig bestaan van de school. Tekst over dit jubileum. In dat jaar zijn alle kinderen gegroepeerd in gezinnen gefotografeerd, steeds samen met het onderwijzend personeel.

Bij de foto's van het 50-jarig bestaan van de school zitten geen foto's van de kinderen van Hendrik. Is oudste zoon Klaas te jong om al op school te zitten? Maar wel staat een jongere achterneef van hem, Hendrik, op de foto (zie onder), die geboren werd in 1903. Een andere mogelijkheid is dat hij ergens toch op één van de foto's staat zonder naamaanduiding. Tenslotte, de genomen groepsfoto's zijn genummerd middels een schoolbordje wat steeds een paar kinderen vasthouden. Het blijkt dat een foto met bordje 2 ontbreekt, mogelijk is dit de foto waarop Klaas Steendam als vijf of zesjarige heeft gestaan.

Zoals gezegd is er wel een foto uit dat jubileumjaar 1908 waarop de vijf oudste kinderen van Derk Steendam, een neef van Hendrik Steendam, opstaan. Deze neef Derk is een zoon van oom Sikke, de oudste broer van de vader van Hendrik. Bij deze Sikke-oom had Hendrik het vak van kleermaker geleerd. De kinderen op deze foto zijn Tiet, Sikko, Wessel, Elibert, en Hendrik¹⁵. Het is deze Wessel die later aan het einde van de tweede wereldoorlog door de Duitsers wordt neergeschoten.

Ook drie dochters van de familie van Dijken kwamen bij het jubileum in 1908 op een groepsfoto. Het betrof Henderika, Gerandine en Aalke¹⁶. De oudste twee dochters waren Pieter van Dijken en Frouwke Arkema, Hindrikje en Hieke, waren ongetwijfeld al van school af. De jongste twee dochters, Jantje en Martje, waren met hun 5 en 3 jaar nog te jong. Jantje zou later

¹⁴ Zie 125 jaar christelijk onderwijs in Middelstum, pag 21.

¹⁵ 125 jaar, pag. 20, bovenste foto

¹⁶ 125 jaar, pag. 20 onderste foto

de echtgenote worden van Klaas Steendam, en mijn grootmoeder. En zo staan er nog veel meer foto's in dit boek waarop bekenden uit de familie geportretteerd zijn¹⁷.

¹⁷ Op een foto uit 1912 staat een mej H van Dijken (is dit de oudste zus Hieke, of Henderika?), met haar arm geleund op meester vd Schans (pag. 38). In 1919 staat opnieuw juf van Dijken op de foto, nu netjes met de handen achter de rug. (pag 45, ook 48, 49. Mogelijk ook in 1927 op de foto, nummer 41, pag. 56). Uit 1913 is een foto waarop de twee oudste kinderen van Hendrik Steendam zijn te vinden, Klaas en zijn drie jaar jongere zus Annie. Op de foto staat nog een Steendam, dat zou Elibert of Hendrik kunnen zijn, resp. uit 1900 en 1903, zonen van Derk Steendam. Gezien de leeftijd ligt Hendrik het meest voor de hand, hij zou dan 10 jaar zijn. De twee jongste kinderen van Hendrik Steendam, Willem en Martje, kwamen in 1927 op de foto, geboren in resp. 1912 en 1918. (pag 56). Martje staat in 1931 nogmaals op de foto (pag 60). In 1936 staat Henk Steendam op een schoolfoto van de klassen 1 en 2 (125 jaar, 74). Henk is de oudste zoon van Klaas Steendam. Ik denk dat Piet nog net niet op school zat. Op pag 76 staat een mooie foto van P. Visscher, van wie genoemde broers les hebben gehad. Vanaf maart 1922 tm juni 1944 was hij in dienst van de school. In 1949 jaar zit Frouk Steendam op school, in klas 5 (125 jaar, 86). In 1951 staat zij eveneens op de foto, nu samen met de handwerkklass bij juf de Haan. Ten onrechte staat bij deze foto de naam Martje Steendam (pag 90). Er zijn heel wat foto's waarop kinderen van Derk Steendam zijn te vinden. In 1915 staat er weer een Steendam op de foto, zonder toevoeging. (pag 44) Het is een meisje, mogelijk een dochter van Derk Steendam, Elizabeth Ludina uit maart 1910. In 1917 staat een Aafke Steendam op de foto. (idem). Het betreft de kinderen van 4 en 5 jaar oud die in 1917 op de Gereformeerde School voor voorbereidend onderwijs zaten. Ook dit moet een dochter van Derk zijn, die geboren werd 11 juli 1913. In 1919 staan Harm Pieter Steendam en Lies Steendam op de foto, opnieuw kinderen van Derk Steendam. (pag 47 onder). In 1927 staan Aafke en Dina Steendam op de foto (pag 52), dit zijn waarschijnlijk de twee jongste dochters van Derk Steendam en zijn twee echtgenote, Trijntje Bulthuis. Aafke werd geboren in 1913, Ludina in 1914 of later. Als de foto voor de vakantie werd gemaakt, moest Aafke nog 14 worden (in juli). Ook op een grote foto uit dat jaar staat een Dina Steendam (pag 56, nummer 63). In 1936 komen Hiele en Dirk Steendam op de foto, de oudste zoon en dochter van bakker Wessel Steendam. In 1949 zit een Jantje Steendam in klas 2 (pag 83). Zij is de jongste dochter van Wessel Steendam. De eerder genoemde Jantje Steendam staat in 1955 opnieuw op de foto van klas 1 en 2 van de Ulo. (pag 99). Later nog, in 1958, met de klassen 2, 3 en 4 van de Ulo. (pag 107). In 1972 staat een Hilleentje Steendam op de foto terwijl ze een bos bloemen overhandigd bij de opening van de school (pag 131o en 132b, zie ook bijschrift en 147b). Zij zal de dochter zijn van Sikko, de zoon van Wessel Steendam. In 1974 zit een Tineke Steendam in klas 4 (pag 141b, ook 144a en b??Zal bedoeld zijn klas 6 tweemaal, eenmaal tgv dierendag). In 1983 zit een S. Steendam in het bestuur (pag 152b). In 1983 behaalde een Wessel Steendam met zijn tafeltennisteam mooie successen (pag 153). Een Gerry Steendam zit in 1983 in klas 4 (pag 156b). Wessel Steendam zit in dat jaar in klas 6 (pag 157b).

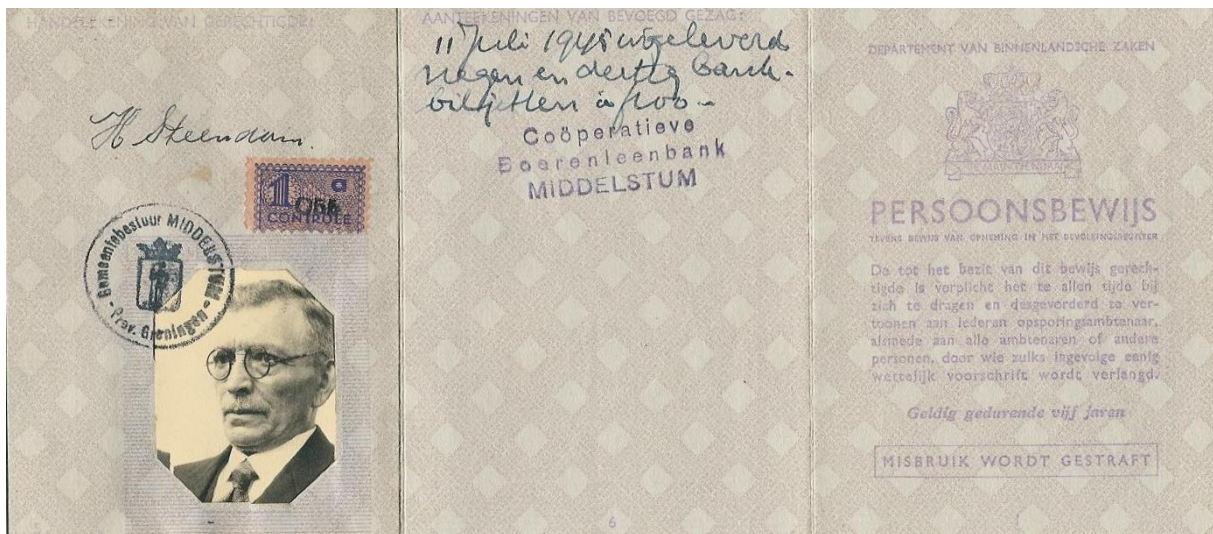
Bij de foto uit 1965 klas 3 van de Ulo staat een Talien Aikema genoemd, is dit de dochter van tante Martje? (125 jaar, 119). Idem, bij 1965 wordt Rietje Aikema genoemd (pag 120). In 1968 zit een Trineke Aikema in klas 1 van de Mavo (125 jaar, 123o). Later in klas 3 (idem, 130o). Voor de school stonden de hekken, waarop de kinderen lekker konden kopje buitelen. Wanneer het gevoren had werd gewaarschuwd om niet met je tong aan het ijzer te komen, deze kon er aan vast blijven kleven (125 jaar, 26). Later, in 1931, zijn er nieuwe hekken geplaatst (125 jaar, 58).

In 1910 werd besloten de school op elektrisch licht aan te sluiten voor 1 lokaal, en voor de woning van de hoofdonderwijzer.

Bij het 75 jarig bestaan in 1933 werd een foto gemaakt van bestuur en personeel door Pastoor uit Loppersum. (125 jaar, 37)

De tweede wereld oorlog, 1940 -1945

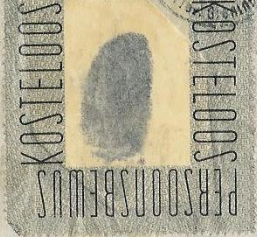
In de oorlog moest iedereen een pasje hebben. Zo ook Hendrik Steendam, volgens zijn persoonsbewijs geboren op 21 augustus 1873, van beroep kleermaker en gehuwd met R.E. Pastoor. Het persoonsbewijs, uitgegeven door het departement van Binnenlandse zaken, werd Hendrik verstrekt door B. Smit op 28 november 1941. Dit persoonsbewijs diende tevens als bewijs van opneming in het bevolkingsregister. De geldigheid was vijf jaar en je moest dit persoonsbewijs altijd bij je hebben: *De tot het bezit van dit bewijs gerechtigde is verplicht het te allen tijde bij zich te dragen en desgevorderd te vertoonen aan iederen opsporingsambtenaar, alsmede aan alle ambtenaren of andere personen, door wie zulks ingevolge eenig wettelijk voorschrift wordt verlangd.* En uiteraard was, om misbruik te voorkomen, het persoonsbewijs voorzien van een vingerafdruk. Van Hendrik dus.

Op de achterzijde van dit persoonsbewijs was gelegenheid voor *aantekeningen van het bevoegd gezag*. Bij Hendrik staat daar geschreven dat op 11 juli 1945, dus na afloop van de oorlog, door hem werden *ingeleverd negen en dertig bankbiljetten in f 100,-*. Met daaronder een stempel van de Coöperatieve Boerenleenbank Middelstum. Met andere woorden, Hendrik leverde na de

Ook Rientsje Elizabeth, de vrouw van Hendrik, had op dezelfde dag haar persoonsbewijs gekregen. En op dezelfde twee data een extra stempel gekregen, namelijk op 5 januari 1942 en op 21 februari 1946.

NR. M 38	NR. M 38	NR. M 38	NR. M 38
Pastoor Rienstje Elizabeth 28 Februari 1875 't Zandt Gr NEDERLANDER Steendam, H Londer 20 November 1941 MIDDELSTUM T. B. Smits	5 Jan 42 21 Feb 46 MIDDELSTUM C 41 A 224 A 71 SIGNALEMENT: Vrouw Kenmerken: ANDRUS RECHTERWIJZINGER 	21 Feb 46 66P	PERSOONSBEWIS KOSTELOOS PERSOONSBEWIS KOSTELOOS Postkantoor MIDDELSTUM

In de oorlogstijd werd ook Westerwijtwerd getroffen. Volgens mijn vader heeft aan het begin van de oorlog opa Hendrik onder de keukentafel gezeten toen alle ruiten in verband met een ontploffing aan diggelen gingen. Volgens het boek Middelstum werden in april 1945 de inwoners van Westerwijtwerd opnieuw opgeschrikt. Want de wegtrekkende Duitsers hadden hun brug opgeblazen. De ramen en daken van de omliggende huizen en boerderijen raakten zwaar beschadigd. Zo ook de boerderij waarin Hendrik gewoond had. Vermoedelijk liggen de ruiten aan diggelen, het dak is beschadigd. Maar Hendrik woont dan al sinds 1941 in Middelstum, eerst aan de ... weg, en sinds 1946 aan Delleweg 3. Opa Hendrik was toen zwaar reumatisch. In datzelfde huis aan de Delleweg woonden zijn dochter Martje en haar man Jan Aikema.

Laatste jaren, overlijden en begrafenis, 1945 - 1969

Hendrik en Rientsje hebben beiden een hoge leeftijd bereikt. Hier links staan ze op de foto¹⁸, samen met zoon Klaas en schoondochter Jantje van Dijken. De foto is genomen achter het huis aan de Delleweg 3, vermoedelijk achter in de jaren vijftig. Vanwege reumatische klachten was Hendrik op een rolstoel aangewezen, die echter niet door het deurkozijn paste. Daarop werd

¹⁸ Foto uit album tante Martje

halverwege de kozijnstijl doorgezaagd en met een scharnier verbonden: deze kon vervolgens weg geklapt worden als de rolstoel er door moest.

Hendrik heeft uiteraard de koperen hoorn, zijn gehoorapparaat, dicht bij de hand. Deze hoorn is nu in het bezit van Henk Steendam, de oudste zoon van Klaas. Hendrik werd op zijn oude dag wel slechter ter been, waarvan de hiernaast geplaatste volgende foto¹⁹ getuigt. De foto is gemaakt ongetwijfeld ergens buiten Westervijtwerd, en behalve Hendrik Steendam en Rientsje staat ook dochter Martje hier op de foto.

En dan is er nog die mooie foto van Rientsje met haar kinderen. Van links naar rechts staan op de foto Willem Martinus, Annie, Martje en Klaas, gegroepeerd rond moeder Rientje.

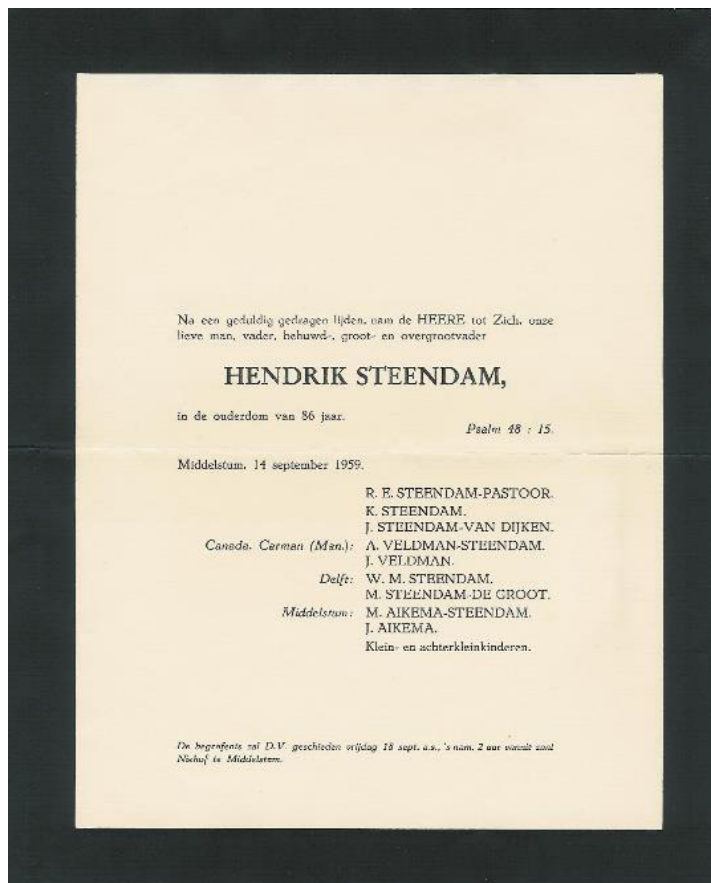
¹⁹ Foto uit album tante Martje

Vier generaties op de foto

Klaas heeft samen met Martje kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen gekregen. Er is een prachtige foto waarop zij samen met vertegenwoordigers uit dit grote nageslacht zijn vereeuwigd. Vier generaties, met tweemaal twee dezelfde namen. Links zien we vanuit het midden gezien Klaas, zoon Hendrik, kleinzoon Klaas en achterkleinzoon Henk. Aan de rechterkant vanuit het midden staan op de foto Martje, haar oudste dochter Abeltje, dan kleindochter Martje en tenslotte achterkleindochter Abeltje.

Hendrik overleed op maandag 14 september 1959 in Middelstum *na een geduldig gedragen lijden*. Hij had de hoge leeftijd van 86 jaar bereikt, en kon dan ook op de rouwbrief vermeld worden als lieve man, vader, grootvader én overgrootvader. Hij werd begraven op vrijdag 18 september 1959 te Middelstum, 's middags om 2 uur vanuit zaal Niehof te Middelstum. Op de rouwkaart, die voorzien was van een brede zwarte rand, wordt verwezen naar Psalm 48:15: *Waarlijk, zo is God, onze God, voor eeuwig en altoos; tot de dood toe zal Hij ons leiden.*

Rientsje Elizabeth zou Hendrik meer dan tien jaar overleven. Op woensdag 31 december 1969 overleed zij in Zuidlaren, 94 jaar oud. Zij werd begraven op maandag 5 januari 1970 te Middelstum. Als tekst staat nu op de grafsteen – is er eerst een andere

steen geweest ? - vermeld 1 Cor 15: 53 en 54: *Want dit vergankelijke moet onvergankelijkheid aandoen en dit sterfelijke moet onsterfelijkheid aandoen. En zodra dit vergankelijke onvergankelijkheid aangedaan heeft, en dit sterfelijke onsterfelijkheid aangedaan heeft, zal het woord werkelijkheid worden, dat geschreven is: De dood is verzwolgen in de overwinning.*

